

Timpul din perspectivă interculturală

Ca și spațiul, timpul a reprezentat în mod constant un obiect privilegiat al reflecției filosofice. El a fost conceput ca o substanță, ca o realitate obiectivă, sau, cum va face *Aristotel*, ca o categorie. Alți autori l-au conceput fie ca pe o simplă „reprezentare” sau iluzie, fie ca pe o intuiție pură a sensibilității, cum se poate observa la *Immanuel Kant*. Experiența timpului este una fundamentală pentru om, mai ales pentru faptul că timpul a fost și este mereu asociat cu „trecerea” sa, cu finitudinea vieții și cu moartea. De aceea atitudinea față de timp a unei culturi este una din trăsăturile ei esențiale.

Antropologii au arătat că există diferențe radicale între viziunea europeanului despre timp și cea a asiaticului sau africanului, desigur, la modul foarte general fiindcă europenii înșiși sînt diferiți în raportarea lor la timp, gestionarea timpului și trăirea lui. Un cercetător al culturii *Africii* a ajuns la următoarea concluzie: „Europenii și africanii au concepte total diferite ale timpului, ei percep altfel timpul, au o altă reprezentare a lui. Europenii sunt convinși că timpul există în afara omului, în mod obiectiv, în afara noastră, și posedă o calitate lineară măsurabilă”. Pentru africani, dimpotrivă, „timpul este o categorie slabă, elastică, subiectivă.

Omul are influență asupra configurației timpului, asupra cursului și ritmului său. [...] În transpunerea în situații reale, aceasta înseamnă: dacă ne ducem într-un sat în care după amiază trebuie să aibă loc o adunare, însă nu întâlnim pe nimeni, estelipsit de sens să întrebăm: „Când va avea loc adunarea?” Răspunsul este de fapt dinainte cunoscut: ‘Când s-or aduna oamenii’.”

Deși este mult mai mică, distanța culturală în această privință există și între popoarele Europei: „La una dintre extreme se află societățile captive timpului, unde nimeni nu poate trăi fără ceas. Acestea sunt societățile „dependente de timp” – ele includ țări ca: *Germania, Elveția, Suedia, Norvegia, Danemarca și Marea Britanie*. La cealaltă extremă se află comunitățile „independente de timp”, unde oamenii nu fac mare caz de trecerea minutelor, timpul părănd să nu joace nici un rol în viața lor. *Spania, Portugalia, Grecia* sunt cele mai bune exemple, urmate îndeaproape de sudul *Italiei și al Franței*.” În primele, despre timp se vorbește în termeni economici – „timpul înseamnă bani” – în vreme ce în *Grecia* și în celelalte societăți „independente de timp”, nu se trăiește sub „teroarea ceasului”.

În strânsă legătură cu percepția timpului se află punctualitatea. „De când există ceasuri și de când societatea occidentală s-a tehnicizat și s-a industrializat, punctualitatea reprezintă o virtute. În comunicarea interculturală „ar putea să apară probleme atunci când se întâlnesc diferite

concepții despre timp, de pildă atunci când un partener provine dintr-o cultură puternic orientată spre trecut, iar celălalt, dimpotrivă, provine dintr-una orientată spre viitor.

Termenul de cronemică a fost utilizat pentru prima dată de către *Edward T. Hall*, (1959, apud *Septimiu Chelcea*, 2005) pentru a desemna studiul percepției și utilizării timpului. Cartea sa referitoare la timp ca element cultural, *The Dance of Life* (1983) rămâne o lucrare fundamentală, de referință pentru toți autorii interesați de înțelegerea acestei problematici complexe. Așa cum remarcă *Andersen* (2003), acesta este cel mai studiat aspect în literatura de specialitate dedicată interculturalității, întrucât „cadrele timpului cultural diferă atât de mult, încât dacă și numai această diferență ar exista între culturi, ar fi de ajuns pentru a declanșa neînțelegeri”. În lucrarea amintită, *Hall* (1983) a pornit de la premiza că timpul este un element definitoriu pentru orice cultură, al vieții culturale, sociale, precum și a celei personale a indivizilor: „Timpul este unul dintre sistemele fundamentale ale oricărei culturi. Cultura joacă un rol atât de important pentru înțelegerea timpului ca sistem cultural, încât este practic imposibil de a separa diferitele niveluri ale culturii în care acesta se înscrie”, cu precădere în cel primar. Autorul a fost interesat să deslușească felul în care timpul este exprimat, conștient și inconștient, utilizat și structurat, în culturi diferite: ”În fapt, nimic nu se produce în afara unui cadru de timp dat. Fiecare cultură are propriile sale cadre temporale în interiorul cărora funcționează modele care îi sunt particulare: ceea ce constituie un factor de complicare a raporturilor interculturale.

Astfel, pentru a putea comunica efectiv în străinătate, este, de asemenea, necesar să înțelegi limbajul timpului, ca și limba vorbită a țării în care te găsești”. Unele dintre capitolele cărții cercetează maniera în care americanii și japonezii își comunică, reciproc, imaginea despre ceea ce sunt, imagine în interiorul căreia „șesăturile temporale” constituie baza acestor percepții.

Alte capitole sunt consacrate raporturilor interculturale dintre țări vestice și estice, pe de o parte și între latino-americani, anglo-americani și indigenii americani, pe de altă parte. *Hall* respinge ideea unui timp linear, distinge diferite tipuri de timp și construiește o „mandala” a timpului, în care acestea sunt interrelaționate: - meta-timpul - este nivelul la care se situează conceptele integratoare ale tuturor dimensiunilor timpului; acesta include tot ceea ce filosofii, antropologii, psihologii și alții au afirmat sau scris despre timp, în teorii, discuții, considerații despre natura timpului, privit ca o entitate abstractă; timpul biologic – este reprezentat de succesiunile de perioade și ritmuri, încă de la începuturile vieții pe *Pământ*: alternanța zilelor și a nopților, mișcarea de rotație a *Pământului*, marea, alternanța anotimpurilor etc.; ciclurile biologice sunt acordate cu ritmurile naturale și cu cele proprii mediului organismelor vii; deși există două tipuri de mecanisme temporale, unul fizic și altul biologic, ele funcționează ca un tot

omogen; - timpul individual – se referă la percepția subiectivă a timpului de către indivizi, în diferite contexte, cadre, stări emoționale (percepția timpului ca fiind „lung” sau „scurt”, că „timpul fuge”); - timpul fizic – se referă la diversele măsurători ale timpului, bazate pe observațiile astronomice, din vechime și până azi; - timpul metafizic – se referă în principal la situații ale unor oameni, din diverse culturi, care au experimentat fenomenul denumit „deja-vu”; - micro-timpul – reprezintă sistemul temporal propriu nivelului primar al oricărei culturi; monocronia și policronia sunt unele dintre formele microtimpului; - timpul sincron – de la expresia „a fi sincron” derivată din media vizuale, când banda sonoră este sincronizată cu imaginile; analize ale unor imagini filmate au evidențiat că, în cursul unor interacțiuni, indivizii își sincronizează mișcările cu cele ale partenerilor, într-un mod inconștient și uimitor; - timpul sacru – este timpul mitic, imaginar, care se repetă dar nu evoluează, este un timp magic; *Hall* precizează că oamenii din culturile europene și nord-americane au dificultăți în înțelegerea acestui tip de timp, deoarece tind să stabilească o relație fixă între sacru și profan; indigenii nord-americani, spre exemplu, trăiesc efectiv într-un timp sacru, prin ceremoniile lor, perioadă în care pentru aceștia timpul profan nu mai există - timpul profan – este cel care domină viața cotidiană și aspectele ei obișnuite; este reprezentat prin sistemul explicit de măsurare a timpului. Experiențele și observațiile lui *E.T.Hall* în contactul cu culturi diferite de cea americană (europeană, japoneză, triburi de amerindieni ș.a.) l-au condus la concluzia că, în privința percepției și utilizării timpului, există două maniere fundamentale și diferite. „Societățile complexe își organizează timpul în cel puțin două maniere diferite: (1) evenimentele sunt programate ca unități separate – un singur lucru într-un anumit timp – precum în *Europa de nord* sau (2) conform modelului mediteranean al implicării în mai multe lucruri deodată. Cele două sisteme sunt, în mod logic și empiric, distincte” (*Hall*, 1983). Acestea au fost denumite de autor timp monocron și timp policron. Distincția funcționează și este vizibilă atât la nivelul culturilor, al organizării lor sociale, administrative, cât și la nivelul existenței individuale. Culturile monocrone, cum sunt cele vestice, tind să dea un caracter sacru organizării timpului. În sistemele monocrone, care au făcut posibilă apariția societăților industriale, după cum remarcă *Hall*, timpul este considerat o realitate tangibilă. Expresii metaforice precum „am pierdut timp”, „am câștigat timp”, „mi-am omorât timpul”, „a trecut timpul” ș.a. sunt înțelese *ad litteram*. „Americani confundă uneori orarele și programele cu realitatea” (*Hall*, 1983). Structurile temporale monocrone sunt arbitrare și impuse indivizilor, nu sunt conforme cu ritmurile biologice, de aceea trebuie învățate, exersate de către oameni. Organizarea de tip monocron izolează indivizii, limitează și sărăcește contextul interacțiunilor interpersonale, îi determină să gândească și să

percepă realitatea într-o manieră fragmentară. Adaptat performării unor sarcini „lineare”, modelul monocron se dovedește dezastruos în realizarea unor activități care necesită creativitate. Organizațiile monocrone, administrative, industriale, educaționale au șanse mai mari de a se dezvolta dar, pe măsură ce se dezvoltă, se închid în ele însele și, neținând cont de caracteristicile proprii lor structuri, tind să devină rigide. Totodată, în acest tip de organizații, nu este luată în considerare calitatea umană a membrilor lor. Indivizii monocroni acordă cea mai mare importanță muncii, programelor și procedurilor dar existența lor contravine adeseori oricărei logici a existenței umane. Cei aflați în funcții de conducere, își organizează munca în mod strict dar fără legătură cu activitățile celorlalți, ca și când nu ar fi parte a unui întreg. „În ansamblu, sistemul temporal american este unul monocron. În realitate, este în același timp monocron și policron. Monocronia domină sistemul afacerilor, al guvernării, al muncii, al timpului liber, în timp ce structura vieții domestice este policronă, cel puțin a celei tradiționale, unde femeia se află în centrul ei.” (Hall, 1983).

Culturile policrone, din care fac parte cele estice și sud-europene, pun accentul mai degrabă pe angajamentul individului și îndeplinirea sarcinilor, decât pe respectarea unui anumit orar. Timpul este tratat într-o manieră mai puțin concretă decât în sistemele monocrone. Piețele, bazarurile, prăvăliile din țările mediteraneene sau arabe sunt, după părerea lui Hall, imagini sugestive pentru sistemul policron, ce pare indivizilor monocroni lipsit de orice logică și organizare, dominat de haos. Policronia este asociată cu activitățile informale și cu numeroasele sarcini de îndeplinit simultan. În organizațiile de tip policron, deși aparent neorganizată, colaborarea între șefi și angajați este mai strânsă și bazată pe relații interpersonale. Pe de altă parte, acest sistem birocratic, care presupune implicarea conducătorilor la toate nivelurile și sarcinile organizației, este lent și greoi, așa cum este perceput de cei din culturile monocrone. Dezavantajul organizațiilor policrone este mai ales acela că depind în prea mare măsură de capacitățile de conducere ale managerilor, care trebuie să facă față mereu neprevăzutului și să stăpânească permanent situația generală. Indivizii policroni concep rar timpul ca fiind „pierdut” și îl consideră mai degrabă ca un punct de plecare decât un traseu. Întâlnirile stabilite nu sunt luate în serios și, în consecință, sunt deseori neglijate sau amânate. Proiectele fixate nu sunt ferme, chiar cele importante pot fi modificate în ultimul moment. Pentru aceștia a fi punctual nu înseamnă același lucru ca pentru indivizii monocroni.

O observație importantă a lui Hall (1983) se referă la faptul că nici o cultură nu este exclusiv monocronă sau policronă. Culturile minoritare din SUA, de origine hispanică, sunt în mare măsură policrone. De asemenea, nu toate modelele monocrone sau policrone sunt identice

fiecare tip are variante stricte și variante suple. În culturile dezvoltate din punct de vedere economic, funcționează ambele modele dar în moduri diferite. Japonezii adoptă un model policronic când sunt între ei: planificările se pot modifica pentru a răspunde dorințelor unei persoane mai în vârstă, ceea ce reflectă atenția la respectarea ierarhiei (McDaniel, 2003); procesul de luare a deciziilor e influențat de orientarea către grup și echilibrul social, căci aproape în orice context interpersonal e necesar să existe un consens înainte de anunțarea unei decizii, proces care poate dura timp îndelungat (McDaniel, 2003).

În raporturile cu culturile occidentale, mai ales în relațiile de afaceri, japonezii au adoptat sistemul monocron, manifestând o remarcabilă flexibilitate (Hall, 1983, McDaniel, 2003). Francezii sunt din punct de vedere intelectual monocroni dar comportamentul lor este policron (Hall, 1983). Culturile africane, îndeosebi cele rurale, sunt policrone, iar percepția timpului este strâns legată de natură, de poziția soarelui pe cer sau de apariția unor animale. În Botswana, pentru desemnarea unor segmente de timp sunt folosite expresii precum: „timpul când se trezesc vacile” sau „seara când ies hienele” (Shirley van der Veur, 2003). „Timpul este uman. Natura cunoaște numai schimbări”, afirmă Hall (1983). A „spune” timpul este o invenție a oamenilor.

Toate culturile au un sistem de măsurare a timpului iar ceea ce pentru culturile industrializate înseamnă o strictă măsurare a timpului (monocron) pentru altele (policrone) pare o obsesie inutilă. În limba indienilor *Sioux*, de exemplu, nu există cuvinte pentru „târziu”, „a întârzia”, „a aștepta”. Nord-americanii au un sens al timpului puternic ancorat în prezent și orientat spre viitorul imediat. Indienii din tribul Navajo sunt sceptici în ceea ce privește promisiunile chiar și pentru viitorul apropiat iar pentru hinduși, viitorul e conceput în termenii unui interval mai îndelungat decât viața unui individ. O altă remarcă a lui Hall se referă la faptul că nici unul dintre modelele temporale nu este ideal, ambele au atât avantaje cât și inconveniente.

În contactele interculturale, necunoașterea diferențelor și a specificului în privința percepției și utilizării timpului dau naștere unor disfuncționalități în comunicare.

Bibliografie :

Edward T. Hall, *Proxemics*, International University Press, New York, 1963

Chelcea S, Ivan L, Chelcea A. - *Comunicarea nonverbală* - Comunicare.ro București, 2005

Andersen, Peter, *Limbajul trupului*, Ed. Teora, București, 2006.

Prof. Ioan Gheorghită

Școala Gimnazială "Constantin Brâncoveanu" Babadag, județul Tulcea

